

Vladimiro Putino Rusija

2018 m. vasario mėn. | Nr. 1

www.eesc.lt

Rinkiminis ritualas ir Putino 4.0 sistema

Vilius Ivanauskas, Rytų Europos studijų centro vyr. analitikas

Rusijos prezidento rinkimai už poros mėnesių, tačiau laimėtojas jau aiškus. Vladimirui Putinui nesugebės oponuoti nei vienas kandidatas. Vienintelis pajėgus kandidatas galintis susilaukti ženklesnės rinkėjų paramos Aleksejus Navalnas dėl sufabrikautos jam bylos nebus oficialiai registruojamas kandidatu. Todėl pirmiausia kyla klausimas, ne kokie bus rinkimai, o ką jie lems ir kaip atrodys ketvirtoji Vladimiro Putino prezidentavimo kadencija. Kitaip tariant, kokia bus Putino 4.0 sistema ir su kokiais iššūkiais ji susidurs.

Putinas-stabilizatorius ir kova dėl legitimumo

Opozicija sieks mažinti balsavime dalyvaujančių kiekį bei eskaluoti atsisakymą registruoti Aleksejų Navalną. Sausio 28 dieną opozicija organizavo šalyje protestus raginančius boikotuoti rinkimus. Tuo tarpu valdžia šią eskalaciją sieks pateikti kaip kenkimą Rusijai, o taip pat akcentuos, jog V.Putino valdžia yra pilnai legitiimi ir atitinkanti visas demokratijos procedūras. Putino režimui nėra ko bijoti konkurentų, nes Levados centro duomenimis nacionalistas Vladimiras Žirinovskis surinks apie 4 proc. balsų. Tuo tarpu liberale save laikanti Ksenija Sobčak nėra palaikoma liberaliosios opozicijos ir laikytina „šou kandidate“¹. „Jabloko“ lyderio Grigorijaus Javlinskio, komunisto Pavelo Grudinino, verslo ombudsmeno Boriso Titovo, žurnalistės Ainos Gamzatovos, žurnalistės Jakaterinos Gordon ir kitų marginalių kandidatų šansai susilaukti palaikymo dar menkiausiai vertinami. A.Navalnui kandidatavimas būtų leides naudotis didesniu žiniasklaidos dėmesiu ir sustiprinti savo kaip legalios alternatyvos V.Putinui kandidatūrą. Režimas stengiasi jį laikyti nelegitimi, net nemini jo vardo, vaizduoja jį kaip neatsakingą radikalą. Tačiau tęsdamas savo kaip protestų veikėjo kelią, jeigu mobilizuotų visos opozicijos paramą ir susilauktų auditorijos dėmesio, A.Navaln

sunkesniu keliu gali susikurti ateities politinės alternatyvos aureolė.

Artėjantys Rusijos prezidento rinkimai nelaikytini tikrais rinkimais, tai parodomasis farsas - valdžios tęstinumo ritualas Vladimiro Putino sistemai siekiant užsitikrinti legitimumą, kurį dabartinis šalies lyderis pateikia kaip šalies stabilumo užtikrinimą. Valdžia turi pagrindinius instrumentus (žiniasklaidos kontrolė, rinkimų sistema, jėgos struktūros, „laimėjimų demonstravimas“) išlaikyti V.Putino populiarumą, o kartu argumentaciją dėl režimo legetimumo, kuriame neproporcingai didelį vaidmenį vaidina Rusijos specialiosios tarnybos. 2012-2014 metais Rusijos antiputiniškos jėgos buvo arti rimto iššūkio Vladimirui Putinui metimo, visuomenės parama dabartiniam prezidentui buvo nukritusi, tačiau režimui pasitarnavo aktyvūs Rusijos veiksmai Ukrainoje 2014 metais po kurių iki šiol Vladimiras Putinas mėgaujasi gana aukštais reitingais. Šalia išorės grėsmių dabartinei valdžiai būtina turėti mistifikuotus „vidaus priešus“, kurie esą siekia pakenkti dabartiniam Rusijos stabilumui. V.Putino valdžia bei Rusijos specialiosios tarnybos yra svarbios kuriant ir palaikant naratyvą apie „vidaus priešus“ veikiančius užsienio jėgų naudai, perimant šią retoriką iš SSRS laikų oficiozinio diskurso. FSB vadovas Aleksandras Bortnikovas 2017 metų gruodžio mėnesio interviu pagrįsdamas Rusijos ir TSRS specialiųjų tarnybų naudą akcentavo, jog istoriškai kai kurios galybės siekė ir iki šiol siekia ne vien atvirai susilpninti Rusiją, tačiau ir veikti per Rusijos „išdavikus“, kelti maišto idėjas, demoralizuoti visuomenę ir paralyžiuoti valdžios gebėjimą efektyviai reaguoti į išskylančias grėsmes². A.Bortnikovas netiesiogiai užsimena, jog partinė valdžia SSRS egzistavimo pabaigoje nepakankamai atsižvelgė į KGB darbuotojų perspėjimus sprendžiant gilėjančius

¹ Леонид Гозман, „Три процента против всех: Почему я не буду голосовать за Собчак, Новая газета, 08 января 2018. <https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/01/08/75083-tri-protsenta-protiv-vsehl>

² ФСБ расставляет акценты, Александр Бортников, «Российская Газета», 19 декабря 2017. <http://www.fsb.ru/fsb/comment/rukov/single.htm%21id%3D10438230%40fsbAppearance.html>

konfliktus, specialiosios tarnybos buvo nuvertintos, todėl žlugo ne tik SSRS, bet ir Rusija atsidūrė krizėje, tik su V.Putino pagalba buvo sustiprintas saugumo struktūrų vaidmuo, kuris pasireiškia ne vien atsakant į išskylančias grėsmes, tačiau ir išlaikant saugumo struktūrų bei visuomenės dialogą. V.Putino (kuris yra atėjęs iš Rusijos saugumo sluoksnių viršūnės) legitimumo išlaikymas, anot Varšuvos instituto analitikų, yra svarbus ir kaip specialiųjų tarnybų tinklų įtakos išsaugojimas³. Vis dėlto žymi Rusijos inteligentijos dalis itin jautriai reaguoja į perdėtus saugumo tarnybų vadovų paaiškinimus nuvertinant TSKP partijos XX-ojo suvažiavimo sprendimus, kuriais buvo pasmerktos stalinistinės represijos. Anot istoriko Nikitos Petrovo („Memorialo“ atstovo), kurio nuomonę remia nemaža dalis Rusijos akademikų ir inteligentijos atstovų, Rusijos saugumo vadovas A.Bortnikovas pernelyg akcentuoja sovietmečio veikėjų sąsajas su priešiškomis užsienio tarnybomis užtušiodamas nekaltai nuo Rusijos saugumo nukentėjusius asmenis⁴. Turint omenyje, jog dabartinio režimo genėzė yra glaudžiai susijusi su saugumo struktūromis, V.Putinas savo kaip legitimaus stabilizatoriaus veidą turės saugoti manevruodamas tarp saugumo tarnybų kaip vieno pagrindinių vidaus grėsmių neutralizavimo garanto pateikimo visuomenei, o kartu bandydamas atsiriboti nuo totalitarinių nusikaltimų pateisinimo bei persistengimo naudojant retoriką apie „vidinius ir pavojingus maištininkus“. Galima pastebėti, jog „vidinių priešų“ naratyvas yra gana sėkmingas atribojant visuomenę nuo užsienyje veikiančių Rusijos opozicijos veikėjų, tokių kaip Michailas Chodorkovskis, Vladimiras Kara Murza bei Garis Kasparovas, įtakos, tačiau jis nevisiškai tinka diskredituoti Aleksejų Navalną. Pastarasis sąmoningai siekia atsiriboti nuo Vakarų paramos jam, naudojasi valdžios daromomis klaidomis, pernelyg nepasineria į ideologinį karą, tačiau buria kovos su egzistuojančia korupcija frontą. Dabartinė sistema kol kas yra pajėgi atlaikyti šią konfrontaciją visiškai neapribodama žodžio laisvės ir nesiimdama atvirų represijų, net jeigu protestai sulauktų tūkstančių protestuotojų palaikymo. **Galėjimas remtis ženkliai visuomenės paramos palaikymu, kurį iki šiol sėkmingai kursto valstybinė žiniasklaida, neutralizuoja tą kritinę masę (apie 10 proc.), kuri yra linkusi remti protestus ir Aleksejų Navalną, tačiau pastarasis kol kas laikytinas vienintele jėga, kuri susiklosčius aplinkybėms, gali išjudinti revoliucinį mąstymą pačioje Rusijos visuomenėje.**

Pasirengimas išlaikyti esamą sistemą

Dabartinis režimas turi nusistovėjusius putinizmo bruožus: konservatyvizmą, populizmą ir personalizmą⁵. Rusiškasis konservatyvizmas remia stiprią ir savitą civilizacinę raidą turinčios Rusijos idėją, dalį Vakarų standartų įvardina kaip žalingus, derina etnokultūrinę rusiškąją tapatybę su istoriniu daugiaetniškumu, pirmiausiai remiant imperinę Rusijos kultūrinę ir politinę tapatybę. Šią kryptį plėtoja socialinės ir politinės minties teoretikai, palaiko ortodoksų cerkvė bei saugumo tarnybos⁶. Populizmas parodo aktyvų režimo naudojimąsi valstybine žiniasklaida, kuriant ir palaikant kovos su išorės ir vidaus priešais, taip pat sėkmingos Rusijos raidos naratyvus. Personalizmas išreiškia asmeninę Vladimiro Putino lyderystę, tam tikrą modernaus autoritarizmo formą, kurioje šalia lyderio įtakos nusidriekia neformali valdžios tinklų grandinė iš esmės dubliuojanti institucinį lauką ir primenanti mafijos veikimą. Režimas iki šiol rėmėsi išorinių veiksmų aktyvumu įveikiant vidines problemas. „Krymo konsensusas“ visuomenės tarpe leido V.Putinui remtis neregėta jam visuomenės parama nuo 2014 metų ir pateisinti paramą Donecko bei Luhansko separatistiniams dariniams. Aktyvumas Sirijoje kol kas taip pat buvo pateisinamas kaip Rusijos dalyvavimas pasaulinėje tvarkoje, juolab V.Putinas demonstravo laimėjimą prieš ISIS kaip būtent Rusijos pergalę. Šie naratyvai kuria ir palaiko Rusijos „neparkludymo ant kelių“ diskursą, kurį per pastaruosius metus stiprina Rusijos „laimėjimai“, aktyvumas posovietinėje ir kitų regionų erdvėje, o taip pat vykstanti kariuomenės modernizacija.

Dabartinė Rusijos užsienio ir vidaus politika yra paradigmiškai apibrėžta 2014-ųjų įvykių Ukrainoje. Rusija demonstruoja sugebėjusi „atsikelti nuo kelių“ ir tapti viena pasaulio galybių, sugebanti aštriai ginti savo interesus regione ir pasaulyje. Rusijos nacionalinė saugumo strategija parengta 2015-ųjų metų pabaigoje apibendrina Rusijos pasaulėžiūrą ir interesus užsienio politikos srityje. Rusija deklaruoja, kad sugeba sėkmingai ginti savo suverenitetą, tėvynainių teises užsienyje, ištraukia į pasaulio problemų sprendimą, sugrįžta prie tradicinių vertybių, vis didesnę vaidmenį vaidina įsisavinant resursus Ramiojo vandenyno bei Arkties regionuose, priima NATO artėjimą prie Rusijos sienų kaip didelę grėsmę bei vertina „nekonstitucinį Ukrainos perversmą“ kaip remiamą JAV bei ES, kurios siekia ukrajiniečius matyti Rusiją kaip grėsmę⁷. Galima matyti, jog Rusijoje vis labiau eskaluojamas priešiškus JAV, Rusija siekia pasinaudoti visomis spragomis „karpyti“ JAV galias pasaulyje. Rusijos saugumo tarybos sekretorius Nikolajus Patruševs reaguodamas į JAV nacionalinio saugumo strategiją, kurioje Rusija yra įvardinta kaip

³ FSB or Cheka 2.0 Warsaw Institute special report, January 3, 2018. <https://warsawinstitute.org/fsb-cheka-2-0>

⁴ «Попытка создать красивую историю госбезопасности провалилась», Историк Никита Петров разбирает программное интервью директора ФСБ Александра Бортникова <https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/12/30/75069-arhaika-i-pravovoy-nigilizm>

⁵ Politikos tyrinėtojo Steve Fish išskirti bruožai. *Journal of democracy*, October 2017 Issue: What is Putinism?

<https://www.ned.org/journal-of-democracy-october-2017-issue-what-is-putinism/>

⁶ Vilius Ivanauskas, Rusiškasis konservatyvizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika, *Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui*, Vilnius, 2016, p.54-91.

⁷ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (утв.Указом Президента РФ от 31 декабря 2015 г. N 683). <http://www.scrf.gov.ru/security/docs/document133/>

revizionistinė autoritarinė galybė siekianti mesti iššūkį JAV, akcentavo, jog JAV yra būdinga neatsakingas elgesys (pvz. Artimųjų rytų destabilizacija pripažįstant Jeruzalę Izraelio sostine, Šiaurės Korėjos provokavimas), ekspansionizmas ir nepagrįstas Rusijos vadinimas agresore, kuomet istoriškai Rusija esą prisidėjusi prie daugelio valstybių ir tautų laisvėjimo (net ir paremiant JAV nepriklausomybės tikslus)⁸. Tuo tarpu JAV, 2018 metais skirdama Baltijos šalių gynybai 100 mln. dolerių bei Ukrainai 350 mln. dolerių, o kartu 4,6 mlrd. dol. Rusijos agresijos Europoje sulaukymui, esą rizikuoja sukelti neprognozuojamas pasekmes. Turint omenyje šiuo metu JAV didėjančią priešišumą Rusijai bei pačios Rusijos konfrontacinį elgesį galima prognozuoti, jog konfrontacija tarp JAV ir Rusijos per artimiausius dvejus metus pasieks naujojo Šaltojo karo lygį. Tačiau dėl Europos valstybių pasirinkimo gali iškilti daugiau alternatyvų. Jos gali remti JAV, tačiau būdamos nepatenkintos Donaldo Trumpo vienašale politika gali siekti grįžti prie santykių su Rusija normalizavimo ir naujojo Rusijos įtraukimo („engagement“o).

Nors tarptautiniu lygiu Rusija patirs nemažą spaudimą, tačiau pagrindine priemone paveikti režimą yra ekonominės priemonės. Kol kas galima laikyti, jog Vakarų taikomos sankcijos nedavė pageidautino efekto - Rusijos ekonomika yra geresnėje padėtyje nei buvo tikėtasi, 2017 metais ekonomikos augimas sudarė apie 2 proc. Rusijos apklausos (kurios gali būti tendencingos) skelbia, jog dauguma rusų (78 proc.) yra patenkinti savo gyvenimu⁹. Šiuos duomenis valstybinė žiniasklaida plačiai komunikuoja duodama suprasti, kad Vakarų sankcijos nepakenkė Rusijos ekonominei ir socialinei raidai.

Pasibaigus „Zapad-2017“ pratyboms V.Putinas paskelbė, jog visos valstybinės ir privačios įmonės turi būti pasirengę gynybos reikių produkcijai. Nors tą galima laikyti dar vienu režimo mobilizaciniu įrankiu prieš rinkimus atkreipiant dėmesį į jau nukaltą naratyvą, jog V.Putino valdžia efektyviai saugo nuo išorės grėsmių, tačiau turint omenyje vykstančią Rusijos kariuomenės modernizaciją ši kryptis gali būti viena dominuojančių Putino 4.0 sistemoje. Iki 2020 metų planuojama įgyvendinti kariuomenės modernizacija reiškia, jog Rusija sieks dar aktyviau dalyvauti karštuosiuose taškuose, tuo siekdama pagrįsti Vladimiro Putino daugiapolio pasaulio viziją, o galbūt ir pademonstruoti naujus karinės agresijos signalus regione. Ypač jeigu to reikės režimo palaikymo naratyvams. Tačiau rusų publicistas Konstantinas Egertas akcentuoja, jog tęsdama esamą užsienio politiką Putino 4.0 sistema patirs tris iššūkius: ekonominį, išorinį bei psichologinį. Vykdam brangiai kainuojančią užsienio politiką (karas Ukrainoje, Sirijoje, išaldytų

konfliktų palaikymas ir pan.) Rusija, anot jo, artimiausiu metu gali susidurti su lėšų stygiu ir gali būti priversta persvarstyti prioritetus, kuriuos „projektus“ ji gali tęsti. Išorės spaudimas, nesugebant sėkmingai vykdyti lobistinės veiklos atšaukiant Vakarų sankcijas, stumiant į priekį „Nord Stream“ projektą ir artėjant prie „įprastų verslo santykių“ (*business as usual*) su ES šalimis, gali pastūmėti Rusiją į didesnę tarptautinį izoliavimąsi. Tuo tarpu psichologinis faktorius lemia, jog žmonės yra pavargę nuo to paties režimo ir jo konstruojamų grėsmių bei valstybinės propagandos, todėl režimas turi tapti išradingesniu visuomenei „parduodant“ Rusijos valdžios artikuluojamas grėsmes.

Vienu didžiausių klausimų lieka, ar Rusija naujojoje V.Putino kadencijoje yra pajėgi plačiau atsigręžti į vidaus politiką ir pasiryžti įgyvendinti platesnę ekonomikos modernizaciją, vykdyti ekonomines reformas, kurios reikalingos siekiant išvengti nuosmukio po kelių metų¹⁰. Vyraujanti ekspertų nuomonė, kad V.Putino ir D.Medvedevo tandemas yra pajėgus įgyvendinti tik dalines reformas (optimizavimus)¹¹, siekdami problemų sprendimą nukelti į ateitį. Tačiau esant naftos kainų nuosmukiui, veikiant sankcijoms bei stringant ekonomikai gali pagilėti socioekonominės problemos, žmonės tapti kritiškesni egzistuojančiai korupcijai, tad reformų kelias gali tapti reikalingas ir neišvengiamas.. Tikėtina, kad tokiu atveju V.Putinas paaukotų D.Medvedevą ir iškeltų į priekį naujos kartos „valdžios ekonomistus“. Tačiau net ir šiuo atveju, radikalių reformų atliekant institucinius pertvarkymus nebūtų imamasi, nes tai pernelyg rizikinga dabartinei V.Putino sistemai. Tačiau reaguodama į A.Navarno protesto balsus, esama valdžia gali didesnę dėmesį paskirti parodomiesiems „kovos su korupcija“ aktams, pensijų reformai ir kitiems veiksams. Tačiau pagrindinė dabartinės Rusijos problema, jog institucinis laukas su parlamentu priešakyje atitinka daugiau fasado funkciją, už kurio mafijiniu principu veikia saugumo struktūrų pridengiami valdžios klanai, liks užmaskuota ir nesprenžžiama. Turint omenyje iki šiol veikusį „vidinių priešų“ naratyvą, ką liudija ir pastarieji valdžios veiksmai Aleksejus Navalno ir „Atvirosios Rusijos“ („Open Russia“) bendradarbių ir tinklalapių atveju, galima tikėtis, ką teigia Rusijos Žmogaus teisių tarybos narys Pavelas Čikovas, jog režimas pasiremdamas „rusiškoju koservatyvizmu“ dar labiau varžys žmogaus teises, imsis interneto kontrolės, ribos kitas religines grupes (iškeliant ortodoksų cerkvę), mažins užsienio žiniasklaidos pasiekiamumą bei gali palikti Europos Tarybą (Council of Europe) ir Europos žmogaus teisių teismą¹².

⁸ Ответы Секретаря Совета Безопасности Российской Федерации Николая Патрушева на вопросы главного редактора «АИФ» Игоря Черняка о проблемах международной безопасности и борьбе с террористической угрозой в РФ. <http://www.scrf.gov.ru/news/allnews/2340/>

⁹ Опрос: россияне довольны жизнью, но готовятся к тяжелым временам, 16 октября 2017, <https://iz.ru/659093/2017-10-16/opros-rossiiane-dovolny-zhizniu-no-gotoviatsia-k-tiazhelym-vremenam>

¹⁰ Kenneth Rogoff, “Russia’s future looks bleak without economic and political reform”, *The Guardian*, July 5, 2017.

¹¹ Елена Теслова, Путин 4.0: Реформы или застой. <https://newtimes.ru/articles/detail/133840>

¹² Alexei Obukhov, “Russia’s Bright Future (Putin 4.0): Member of HRC Describes Putin’s New Term: Everything under the Sun Will Be Banned”, October 10, 2017. <https://therussianreader.com/2017/10/10/russias-bright-future-putin-4-0/>

Įpėdinystės klausimas

V.Putino režimas vadinamas įvairiai: rinkiminiu autoritarizmu, hibridiniu režimu ar mafijine valstybe. Jo vidinė struktūra yra savotiška „juodoji dėžė“, tačiau viena aišku, jog joje neproporcingai didelę vietą užima su jėgos struktūromis, ypač su FSB, susiję asmenys. Nuo Igorio Sečino iki Aleksandro Bortnikovo bei Nikolajaus Patruševo. Skirtingai nei Putino 1.0, 2.0 ar 3.0 laikotarpiuose didesnis dėmesys bus skiriamas įpėdinystės klausimui. Putino 4.0 sistema per artimiausius kelis metus turės pasirinkti naują įpėdinį – būsimą šalies lyderį. Panašu, kad jis bus susijęs su specialiųjų tarnybų isteblišmentu. Turint omenyje nemažą Bortnikovo bei Patruševo amžių, tikėtina, kad jiems bus surasta nauja pamaina ir galbūt naujas šalies lyderis. Galima tikėtis Putiną supančių klanų kovos dėl įpėdinystės, tačiau pats V.Putinas turės lemiamą žodį pasirenkant kandidata, o taip pat reaguoti į „pilkojo kardinolo“ I.Sečino lyderystę, kuri, anot Varšuvos instituto analitikų, turėtų silpnėti (nepaisant sąlyginės pergalės bylos buvusiam Rusijos ekonomikos ministrui A.Uliukajevui atveju). Galima stebėti, jog pačiose specialiosiose tarnybose vyrauja konkurencija dėl lyderystės, naujumo atnešė „prezidentinės“ Nacionalinės gvardijos sukūrimas ir auganti jos vadovo Viktoro Zolotovo įtaka¹³, kuriai priešpastatyti FSB ėmė aktyvinti savo veiksmus (pvz. kovojant su korupcija, terorizmu, radikalizmu). Greta saugumo lyderių N.Patruševo ir A.Bortnikovo šiuo metu vyksta naujų lyderių saugumiečių tinkluose atranka, šalia Viktoro Zolotovo įtakos auga ir FSB saugumiečių Sergejaus Korolevo bei Sergejaus Alpatovo autoritetas. **Galima tikėtis, jog nežinia dėl tolimesnės V.Putino įpėdinystės kelia nemažą stresą dabartiniams valdžios tinklams, todėl jau nuo naujosios V.Putino kadencijos pradžios galima bus stebėti politikos ir derybų sugrįžimą Putino 4.0 sistemoje.** Turint omenyje, jog dabartinė Vladimiro Putino sistema yra mafijiniu būdu veikiantys valdžios klanai, pridengti saugumo struktūrų, galima tikėtis, jog jų konkurencija bei saugumo struktūrų įtaka į viršų mestelės net keletą galimų kandidatų, kuriuos netolimoje ateityje vertins pats Vladimiras Putinas.

Vilius Ivanauskas yra Rytų Europos studijų centro vyr. analitikas bei Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Jo moksliniai ir analitiniai interesai apima sovietinių ir posovietinių elito struktūrų

transformacijų, nacionalizmo bei Rusijos tyrimus. Vilius Ivanauskas yra monografijos „Rusijos raidos scenarijai; implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui“ bendraautorius bei monografijų „Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968-1988 m.)“ ir „Įrėminta tapatybė: Lietuvos rašytojai „tautų draugystės“ imperijoje“ autorius. Jis yra paskelbęs virš 30 mokslinių straipsnių.

¹³ FSB or Cheka 2.0. Special report, Warsaw Institute, Date: 3 January 2018, žr. <https://warsawinstitute.org/fsb-cheka-2-0/>